

3. Спосіб контролю схоронності вантажоперевезень на залізниці : Декл. патент. № 8927. Україна. МПК 7 B61L13/00 / О.В. Вишня. – № 200503376; Заявлено 11.04.2005; Опубл. 15.08.2005, Бюл. № 8. – 4 с. іл.

Вишня В.Б. Методика построения модели оптимизации размещения весоконтрольных пунктов для борьбы с хищениями грузов на железной дороге. Рассмотрены вопросы оптимизации размещения весоконтрольных пунктов на железной дороге для обеспечения эффективного раскрытия и расследования хищения грузов. Предложен метод и алгоритм компьютерного расчета количества пунктов, достаточных для перекрытия возможных маршрутов высоколиквидных грузов в зоне железной дороги.

Ключевые слова: весоконтрольные пункты, метод, алгоритм, железная дорога, эффективность, хищения.

Vyshnya V.B. Method of constructing a model of optimization of placing points of weight control to combat the theft of goods on the railway. The article deals with issues of optimization of arrangement weight control points on railways for the providing effective exposure and investigation the stealing of loads. The author has proposed the method and algorithm of computer's calculation the numerous of points sufficient for floor, possible routes wich are expensive loads in the territory of railway.

Keywords: weightycontrol paints, algoritm, method, railway, optimization.

Надійшла до редакції 24.05.2016

Уваров В. Г.

доктор юридичних наук,
заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.14

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ ГАРАНТІЙ ПРАВОСУДДЯ

Проаналізовано проблеми удосконалення гарантій правосуддя в контексті розвитку системи принципів кримінального процесу з урахуванням європейських стандартів, розкрито теоретичні моделі принципу верховенства права, пропорційності та інших засад судочинства.

Ключові слова: гарантії прав і свободи людини, принципи права, верховенство права, європейські стандарти.

Постановка проблеми. Аналіз слідчої та судової практики показує на те, що, незважаючи на прийняття нового КПК України та реформу слідчих і судових органів, чинна система гарантії захисту прав і свобод людини часто є недостатньою для забезпечення справедливого правосуддя, а система принципів кримінального судочинства не повною мірою гармонізована з європейськими стандартами правосуддя та потребує удосконалення.

Проблеми реформування процесуального законодавства в центрі уваги науковців [1–20]. Але існуючі публікації не вичерпують усю складну проблему, а швидше, утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Мета даної роботи – визначити орієнтири подальшого розвитку системи принципів кримінального процесу з урахуванням міжнародних правових актів та прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Принципи права є важливими чинниками гарантій прав і свобод людини у кримінальних провадженнях, незамінними навігаторами при розв'язанні правових колізій, конкуренції правових норм чи проблем, пов'язаних з прогалинами у праві.

Принципи права, – влучно зазначає В. Г. Буткевич, – «служують тими маяками, які не дозволяють суддям наскочити на «риффи можновладців», не дають їм «збочити зі шляху». Кожен з таких принципів є широким дороговказом...» [4, с. 24].

В.Я. Тацій, зазначаючи, що принципи є закріплені в законі фундаментальні ідеї, підкреслює, що вони показують рівень розвитку наукової думки та правової культури, мають важливе значення як засоби для захисту прав і свобод людини і громадянина [7, с. 62].

У системі процесуального права принципи займають домінуюче місце, мають високий ступінь узагальненості, конкретизуючись в інших правилах, об'єднують норми права в органічне ціле, цементують їх і синхронізують усю систему процесуальних норм, надаючи глибокої єдності регулятивним механізмам кримінально-процесуального права, визначають особливості концептуальної моделі правосуддя, його доктринальні якості, стають першоджерелами для інших норм та інститутів, які виводяться з них і підпорядковуються нормам-принципам, визначають перспективи розвитку процесуального права [13, с. 102–103].

Система принципів сучасного кримінального процесу України, незважаючи на її суттєвий розвиток і удосконалення, на певні засади, які визначені в міжнародних правових актах та в рішеннях Європейського суду з прав людини, не є сталою з огляду як на нові виклики часу, так і на розвиток юридичної науки і судової практики.

На основі аналізу Конституції України, міжнародно-правових актів та рішень Європейського суду з прав людини, В. М. Тертишник подав і обґрунтував пропозицію поповнити концептуальну модель системи принципів кримінального процесу такими засадами: *а) систему галузевих принципів*, які визначають особливості саме кримінального процесу, доповнити такими засадами: недопустимість примушування до свідчень проти самого себе, членів своєї сім'ї і своїх близьких родичів (свобода самовикриття та викриття близьких); забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; недоторканність сфери особистого життя людини, допустимість притягнення до кримінальної відповідальності лише за умови доведеності вини; допустимість обмеження прав і свобод людини та застосування примусових і запобіжних заходів лише в

разі крайньої необхідності; забезпечення ознайомлення особи, що притягується до відповідальності, з обвинуваченням і допустимість судового розгляду справи тільки в рамках пред'явленого обвинувачення; незалежність і процесуальна самостійність слідчого; прокурорський нагляд за забезпеченням законності на досудових стадіях та підтримання державного обвинувачення прокурором у суді; реабілітація невинуватих; документованість процесуальних дій і рішень; б) *систему міжгалузевих принципів* доповнити засадами: гарантованість доступу до правосуддя; в) *систему загальноправових принципів* доповнити такими засадами: презумпція добропорядності людини; верховенство права, забезпечення захисту прав і свобод людини, недопустимість звуження існуючих прав і свобод людини при прийнятті нових чи зміні існуючих законів; гуманізм, толерантність і справедливість [15, с. 26–34].

Ці пропозиції стали суттєвим кроком у розвитку процесуальної науки в цілому та розкрили шляхи подальшого аналізу проблем імплементації міжнародних правових актів та рішень Європейського суду з прав людини у національне процесуальне законодавство.

Стаття 7 Нового КПК України називає двадцять дві «загальні засади кримінального провадження», однак у визначеній тут системі принципів не знайшлося місця таким засадам: здійснення правосуддя тільки судом, незалежність суду і підкорення його тільки законові, незалежність і процесуальна самостійність слідчого, всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи (встановлення об'єктивної істини) тощо. Не визначено зміст принципів юридичної визначеності, пропорційності та справедливості, на основі яких часто ґрунтує свої рішення Європейський суд з прав людини.

Як зауважує В. П. Шибіко, «неприпустимо, щоб один принцип кримінального процесу перекреслював інший чи інші, у даному випадку принцип змагальності – принципи здійснення правосуддя виключно судами, незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, з'ясування істини у справі» [19, с. 100–105].

Зрозуміло, що визначену в законі систему основних засад кримінального судочинства не можна вважати сталою, завершеною і закритою, а проблема розвитку системи та змісту системи основних засад кримінального судочинства потребує більш детального розгляду з урахуванням міжнародних правових актів та рішень Європейського суду з прав людини.

У рішеннях ЄСПЛ час від часу викладаються певні правові позиції, в основу яких беруться такі принципи як *принцип юридичної визначеності та принцип пропорційності*. Вони мають значний потенціал як для розвитку системи національного законодавства, так і принципів такого законодавства.

Витоки принципу верховенства права та справедливості можна бачити ще у творі Київського митрополита Іларіона, написаному у період правління Ярослава Мудрого «Слово про закон і благодать», який вважає «благодать» вищим ступенем розвитку людства, засобом досягнення спасіння, свободи та справедливості. Право справедливості було закладено і у Вестмінстерському статуті 1285 року, де прописувалися вимоги милосердя, розумності, доброче-

сності, совісті.

Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська Комісія) у доповіді про верховенство права указала на такі його необхідні елементи: *законність та прозорість ухвалення законів; правова визначеність*, яка передбачає легкість та доступність з'ясування змісту права і юридично забезпечену можливість скористатися цим правом; *заборона державного свавілля*, зокрема обмеження дискреційних повноважень органів держави, обґрунтованість їх рішень; *ефективний доступ до правосуддя* у незалежних і неупереджених судах, судовий контроль за законністю та конституційністю актів державної влади, функціонування незалежної адвокатури, виконання рішень судів; *дотримання прав людини*, передусім гарантованість права на ефективний засіб правового захисту, на справедливий суд, право бути вислуханим, презумпція невинуватості, заборона зворотної дії закону; *недискримінація і рівність перед законом*, що передбачає відсутність законів, що містять дискримінаційні положення або закріплюють правові привілеї, заборону дискримінаційного тлумачення або застосування закону.

Як бачимо, експерти і фахівці Європейської комісії за демократію через право розглядають верховенство права як фундаментальну найбільш загальну і багатоаспектну засаду, що фактично включає в себе якості своїх функціональних складових елементів, такі вихідні положення як законність, юридична визначеність, дотримання прав людини, заборона державного свавілля, недискримінація і рівність перед законом, доступ до правосуддя. Ці положення створюють значний потенціал для подальшого узагальнення і відпрацювання доктрини верховенства права.

Між тим, плідною є думка включення законності у структуру принципу верховенства права, що відповідає сучасному стану праворозуміння, духу лібералізму та концепції природного права.

У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини час від часу акцентує увагу на необхідності дотримання принципу правової визначеності (наприклад, справа "Єлоєв проти України" (974_433 – рішення від 6 листопада 2008 року).

Конституційний Суд України у своєму рішенні 29 червня 2010 року у справі № 1-25/2010 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України "Про міліцію", визначив: «Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, в якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремити правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Останнім часом Європейський суд з прав людини все частіше звертається

до принципу пропорційності (наприклад, справа "Волохи проти України" (Заява № 23543/02) рішення від 2 листопада 2006 року, «Яллох проти Німеччини», «Аманн проти Швейцарії», рішення від 16 лютого 2000 року тощо).

У справі «Яллох проти Німеччини», наприклад, ЄСПЛ визнав, що мало місце порушення ст. 3 ЄКПЛ через вжиття непропорційних заходів медичного втручання для отримання доказів. Зокрема Суд зазначив, що «компетентні органи завдали заявнику тяжкого втручання у його фізичну і психічну цілісність проти його волі. Заявника змусили блювати не з лікувальною метою, а для отримання доказів. Натомість мети можна було досягти простішим природним способом».

Основна ідея, яка покладена в основу принципу пропорційності, полягає в тому, що цілі обмежень прав учасників процесу мають бути достатньо вагомими, а засоби їх досягнення обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються. Такий підхід має забезпечити досягнення розумного балансу приватних і публічних інтересів.

Пропорційність – один із загальних принципів, який був закріплений як загальний принцип в Угодах про утворення ЄС (зокрема, в ст. 5 Договору про заснування Європейського співтовариства). В узагальненому формулюванні він звучить так: для досягнення певної мети органи влади не можуть накладати на громадян зобов'язання, які перевищують установлені межі необхідності, що впливають з публічного інтересу.

Положення авторитетних міжнародно-правових актів не тільки згадують, а й вимагають встановлення істини. Так, зокрема, друге речення абз. 3 ст. 69 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, який набрав чинності 01 липня 2002 року, говорить: "Суд правомочний вимагати надання усіх доказів, які він вважає необхідними для встановлення істини".

Досвід законодавства європейських країн не дає підстав для відмови від встановлення істини. Так, абз. 2 § 244 КПК ФРН встановлює, що суд має з метою встановлення істини із службового обов'язку дослідити усі факти та докази, що мають значення для рішення суду

Пропонуємо доповнити ст. 7 нового КПК України принципом «Всебічність, повнота та об'єктивність дослідження обставин справи», зміст якого викласти в ст. 29-2 гл. 2 даного Кодексу таким чином:

«При провадженні у кримінальній справі слідчий, прокурор та суд мають у визначений законом спосіб забезпечити встановлення об'єктивної істини, вжити усіх передбачених законом заходів для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, виявлення усіх обставин справи, як тих, що викривають, так і тих, що виправдовують обвинуваченого чи підозрюваного, а також як тих, що обтяжують, так і тих, що пом'якшують його відповідальність. Обвинувач не має права перекладати обов'язок доказування на обвинувачуваного.

При здійсненні діяльності щодо встановлення об'єктивної істини у кримінальному процесі слідчому, прокурору та суду гарантується незалежність та процесуальна самостійність у здійсненні дій із збирання, дослідження, пе-

ревірки, оцінки та використання доказів, а також у прийнятті рішень у справі.

Дослідження обставин справи має здійснюватися неупередженими особами і не може здійснюватися особами, які прямо або побічно зацікавлені в результатах справи, а також особами, у службовій чи іншій залежності від яких знаходиться потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, експерт.

Не допускаються ніякі угоди щодо вини обвинуваченого. Визнання обвинуваченим своєї вини ще не означає його винуватості у вчиненні злочину.

У судовому провадженні суд має забезпечити учасникам процесу рівні можливості в дослідженні доказів.

Забороняється домагатися показань, висновків або видачі предметів і документів, а також надання будь-якої іншої інформації шляхом насильства, погроз, брехні, шантажу або інших незаконних заходів.

Не можуть бути використані як докази відомості, джерело або спосіб отримання яких невідомі, або які отримані незаконним шляхом.

Ніякі докази для суду, прокурора, слідчого та особи, яка провадить дізнання, не мають наперед встановленої сили. Ніхто не має права втручатися в оцінку доказів особою, у провадженні якої знаходиться кримінальна справа».

Справедливість, як засада кримінального судочинства, час від часу зазначається у багатьох рішеннях ЄСПЛ («Семенович проти України», «Делькур проти Бельгії», «Фердже проти Швеції», «Екбатані проти Швеції» та ін). У справі «М'еле проти Франції», рішення від 26 вересня 1996 року, Суд навіть приймаючи рішення про відсутність порушень Конвенції зазначив, що «Суд повинен переконатися в тому, що судовий розгляд у цілому був справедливий». Пізніше у справі «Хан проти Сполученого королівства», рішення від 12 травня 2000 року, Суд зазначив, що «головним у цій справі є питання, чи провадження загалом було справедливим».

Пропонуємо доповнити ст. 7. нового КПК України принципом «справедливість», зміст якого викласти в ст. 29-1 Гл. 2 даного Кодексу таким чином:

«При провадженні у кримінальній справі слідчий, прокурор, суд мають забезпечувати об'єктивне, неупереджене дослідження обставин справи і ставлення до людини та її вчинків, вжити усіх передбачених законом заходів для встановлення об'єктивної істини у справі, забезпечення прав, свобод та законних інтересів будь-яких осіб, які будь-яким чином вступили чи могли вступити у кримінально-процесуальні правовідносини у відповідному провадженні, дати правильну юридичну оцінку діям учасників процесу, не допускаючи упередженого, необ'єктивного підходу до розв'язання справи, забезпечити учасникам процесу рівні можливості в захисті своїх прав, неухильно додержуватися закону з тим, щоб кожен, хто вчинив злочин, був підданий покаранню, що відповідає його діянню, і жоден невинний не був притягнутий до відповідальності, виважено підходити до застосування заходів примусу і покарання з тим, щоб вжиття таких відповідали вчиненому діянню».

Висновок. На даному етапі судово-правової реформи необхідно провести системний аналіз рішень Європейського суду з прав людини та забезпечити їх застосування при розвитку системи принципів кримінального процесу

як важливого чинника гарантій захисту прав і свобод людини.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці пропозицій щодо удосконалення на основі принципів кримінального процесу інститутів слідчих дій, пов'язаних з обмеженням приватного життя людини та інституту запобіжних заходів.

Бібліографічні посилання

1. Аленін Ю. П. Поняття та система принципів кримінального провадження / Ю. П. Аленін, В. К. Волошина // Наукові праці НУ ОЮА. – 2014. – Т. XIV. – С. 78–89.
2. Бреус С. Принципи кримінального провадження крізь призму нового Кримінального процесуального кодексу України / С. Бреус // Юридичний журнал. – 2012. – № 9. – С. 11.
3. Буткевич В. Г. Еволюція критеріїв реформування Європейського суду з прав людини (здобутки і втрати) / В. Г. Буткевич // Правове забезпечення ефективного використання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : сб. наук. статей Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) ; за ред. С. В. Ківалова. – Одеса, 2012. – С. 23–73.
4. Галаган О. І. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О. І. Галаган, Д. П. Письменний // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 4. – С. 167–172.
5. Головатий С. Верховенство права : у 3-х книгах. Книга 2. Верховенство права: від доктрини до прецеденту / С. Головатий. – К. : Фенікс, 2006.
6. Євтошук Ю. Принцип пропорційності та його вимоги у сфері законотворчості / Ю. Євтошук // Віче. – 2012. – № 22.
7. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013.
8. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія / О.П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013.
9. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства : науково-практичне видання / В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 1999.
10. Погребняк С. Принципи права: доктринальні питання / С. Погребняк // Право України. – 2013. – № 9. – С. 217–218.
11. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія : у 2-х кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2008. – Кн. 1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. – 344 с.
12. Тертишник В. Концепція Кримінально-процесуального кодексу України та актуальні проблеми правосуддя / В. Тертишник // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 6. – С. 39–46.
13. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник / В. М. Тертишник. – К. : Алерта, 2014.
14. Тертишник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності / В. М. Тертишник // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 3. – С. 25–29.
15. Тертишник В. Проблеми розвитку концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу / В. М. Тертишник // Вісник прокуратури. – 2001. – № 5. – С. 26–34.
16. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / В. Г. Уваров ; за заг. ред. В. М. Тертишника. – Дніпропетровськ, 2012.

17. Циганюк Ю. В. Онтологія системи засад кримінального провадження / Ю. В. Циганюк, М. А. Костенко // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія Юридичні науки. – 2015. – Вип. 3. – Т. 3. – С. 144–146.

18. Ченцов В. В. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою : підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / В. В. Ченцов, В. М. Тертишник. – К. : Правова єдність, 2016.

19. Шибіко В. П. “Мала реформа” судового розгляду кримінальної справи: рух від істини до змагальності? / В. П. Шибіко // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали науково-практ. конф. (18–19 квітня 2002 р., м. Харків). – К.; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 100–105.

20. Шумило М. Є. Реалізація конституційного принципу таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія / М. Є. Шумило, В. С. Рудей. – Х. : СПДФО Бровін О. В., 2012.

Уваров В.Г. Принципы уголовного процесса в системе гарантий правосудия. Проанализированы проблемы совершенствования гарантий правосудия в контексте развития системы принципов уголовного процесса с учетом европейских стандартов, раскрыты теоретические модели принципа верховенства права, соразмерности и иных оснований судопроизводства.

Ключевые слова: *гарантии прав и свобод человека, принципы права, верховенство права, европейские стандарты.*

Uvarov V.G. Principles of criminal procedure in guarantees justice system. The article analyses problems of improving safeguards justice in the context of the development of the system of principles of criminal procedure, taking into account European standards, reveals the theoretical models of the rule of law, proportionality, the other ambushes in the proceedings.

The author has concluded that at the present stage of judicial and legal reform it's necessary to make a systematic analysis of judgements of the European Court of Human Rights and to ensure their use in the development of the principles of criminal procedure as an important factor to protect human rights and freedoms.

Prospects for further research problems are seen in the development of proposals for improvement based on the principles of criminal procedure institutes of investigation related to the restriction of privacy rights and the institute of preventive measures.

Keywords: *guarantees of human rights and freedoms, principles of the rule of law, European standards.*

Надійшла до редакції 31.08.2016